

QARDOSH TILLARDA TA'LIM BERILADIGAN MAKTABLARDA O'ZBEK TILINI O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI VA MUAMMOLARI

Embergenova Raushana

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola O'zbekiston Respublikasida davlat tili hisoblangan o'zbek tilining ta'lim qardosh tillarda (qoraqalpoq, qozoq, turkman, qirg'iz va boshqalar) olib boriladigan maktablardagi o'qitilishining nazariy va amaliy jihatlariga bag'ishlangan. Unda tilni ikkinchi til sifatida o'zlashtirish jarayonining lingvodidaktik va psixologik asoslari, xususan, qardosh tillarning yaqinligidan kelib chiqadigan qiyosiy-kommunikativ yondashuv prinsiplari tahlil qilinadi. Muammolarni bartaraf etish uchun darsliklarni funksional-semantik yondashuv asosida takomillashtirish, zamonaviy interfaol va raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda o'qituvchilarning malakasini oshirishga doir aniq ilmiy-metodik tavsiyalar beriladi. Maqola natijalari o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. O'zbek tili, ikkinchi til, qardosh tillar, didaktik asoslar, lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv, qiyosiy metod, o'qitish muammolari, kompetensiya, raqamli texnologiyalar.

Аннотация. Данная научная статья посвящена теоретическим и практическим аспектам преподавания узбекского языка, являющегося государственным языком в Республике Узбекистан, в школах, где обучение ведется на родственных языках (каракалпакском, казахском, туркменском, кыргызском и других). В ней анализируются лингводидактические и психологические основы процесса усвоения языка как второго языка, в частности, принципы сравнительно-коммуникативного подхода, вытекающие из близости родственных языков. Для устранения проблем будут даны конкретные научно-методические рекомендации по совершенствованию учебников на основе функционально-семантического

подхода, внедрению современных интерактивных и цифровых технологий, а также повышению квалификации учителей. Результаты статьи послужат совершенствованию методики преподавания узбекского языка как второго языка.

Ключевые слова. Узбекский язык, второй язык, родственные языки, дидактические основы, лингводидактика, коммуникативный подход, сравнительный метод, проблемы обучения, компетенция, цифровые технологии.

Abstract. This scientific article is devoted to the theoretical and practical aspects of teaching the Uzbek language, which is the state language in the Republic of Uzbekistan, in schools where education is conducted in related languages (Karakalpak, Kazakh, Turkmen, Kyrgyz, and others). It analyzes the linguodidactic and psychological foundations of the process of mastering a language as a second language, in particular, the principles of a comparative-communicative approach arising from the proximity of related languages. To eliminate the problems, specific scientific and methodological recommendations will be given on improving textbooks based on a functional-semantic approach, introducing modern interactive and digital technologies, and improving the qualifications of teachers. The results of the article serve to improve the methodology of teaching the Uzbek language as a second language.

Keywords. Uzbek language, second language, related languages, didactic foundations, linguodidactics, communicative approach, comparative method, teaching problems, competence, digital technologies.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi mamlakatda o'zbek tilining ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalaridagi mavqeni tubdan mustahkamladi. Ushbu siyosiy islohotlar qardosh tillarda (asosan, turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan) ta'lim olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish tizimiga yangicha yondashuvlarni joriy etishni, mavjud metodik bazani tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Bu maktablarda o'zbek tilini o'rganish “ona tili” emas, balki “ikkinchi til” yoki “davlat tili” maqomida bo'lgani uchun, lingvistik va pedagogik xususiyatlarni hisobga olgan holda maxsus didaktik yondashuv talab etiladi.

Nutqiy faoliyatda har bir til hodisasining o'z o'rni, o'z vazifasi bor. Yoshlar til imkoniyatidan vaziyatga qarab foydalanish malakasiga ega bo'lishlari, o'z fikrini aniq ifodalashga, zarur bo'lgan so'z va gap shakllari, ibora va tasviriy ifodalarni tanlay va qo'llay bilishlari davr talabidir. Buning uchun o'zbek tili o'qituvchisi o'z ixtisosini puxta bilishi, ilg'or pedagogik texnologiya hamda zamonaviy o'quv-texnik vositalaridan yaxshi xabardor bo'lishi lozim. Shundagina ta'lim samarasi ham, o'qitish darajasi ham yuqori bo'ladi. Bu jarayonda o'zbek tilini qardosh millat vakillariga o'qitish barobarida turli xil qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

O'zbek tilini qardosh til sohiblariga o'qitish didaktikasi ikki asosiy omilga tayanadi: turkiy tillarning umumiy strukturaviy yaqinligi va tilni ijtimoiy-kommunikativ faoliyatda qo'llash zaruriyati. Shu jihatdan o'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lganligi sababli, qardosh tilli o'quvchilar ushbu tilni o'zlashtirishda ma'lum afzalliklarga ega. Bunga, asosan, agglutinatив (qo'shimchalar yordamida so'z yasash va o'zgartirish) tuzilishi, o'xshash fonetik tizim va umumturkiy leksik qatlamdagi mushtarakliklar kiradi. Didaktik jarayonni tashkil etishda qiyosiy metod asosiy o'rinni egallashi kerak. O'qituvchi o'quvchining ona tilidagi (masalan, qozoqcha yoki qoraqalpoqcha) mavjud bilimlariga tayanib, o'xshashliklarni ko'rsatadi, shu bilan birga farqli jihatlariga (masalan, unli tovushlar, grammatik kategoriyalarning ma'lum bir usulda ifodalanishi) urg'u beradi. Bu “tanlangan differentsiatsiya” prinsipiga mos keladi va o'rganishni osonlashtiradi.

Ikkinchi tilni o'rganishning asosiy maqsadi – amaliy muloqotga tayyorlashdir. Shuning uchun, o'zbek tili darslarining mazmuni grammatik qoidalar tizimi emas, balki nutqiy faoliyat turlari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) atrofida shakllantirilishi kerak. Funksional-semantik yondashuv bu yerda muhim, chunki u tilni ma'lum bir hayotiy vaziyatlarda (masalan,

“do‘konda”, “transportda”, “tanishuv”) zarur bo‘ladigan nutqiy birliklar va grammatik konstruksiyalarni birlikda o‘rgatishni taqozo etadi. Bu tilni sun'iy ravishda emas, balki tabiiy sharoitlarga yaqinlashtirib o‘rgatishga imkon beradi.

Nazariy asoslar mavjudligiga qaramay, amaliyotda quyidagi muammolar o‘qitish samaradorligiga to‘siq bo‘lmoqda:

1. Lingvistik interferensiya muammosi. Qardosh tillarning yaqinligi osonlashtiruvchi omil bo‘lishi bilan birga, interferensiya (o‘zaro ta’sir) manbayi hamdir. O‘quvchilar o‘z ona tillaridagi so‘zlarni o‘zbek tilidagi qoidalar bilan aralashtirib yuborishi, asosan, so‘z tartibida, fonetikada (masalan, o‘zbek tiliga xos bo‘lgan [o‘], [g‘] tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilishda) va leksik ma'nolarni noto‘g‘ri qo‘llashda xatoliklarga yo‘l qo‘yishadi. Bu xatoliklarni bartaraf etish uchun maxsus tahliliy mashqlarni talab qiladi.

2. Metodik ta'minotning ehtiyojga mos kelmasligi. Aksariyat mavjud o‘quv-metodik majmualar va darsliklar ikkinchi tilni o‘rganuvchining psixologik va lingvistik ehtiyojlarini to‘liq hisobga olmaydi. Ular ko‘pincha ona tili o‘quvchilari uchun yaratilgan darsliklarning soddalashtirilgan nusxalari bo‘lib, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan autentik (haqiqiy hayotdan olingan) materiallar va zamonaviy raqamli didaktik vositalar yetishmaydi.

3. Nutqiy amaliyot muhitining cheklanganligi. O‘zbek tili darslari qardosh tilli maktablarda, asosan, sinf xonasi doirasida olib boriladi. Darsdan tashqari vaqtda, oilada yoki ijtimoiy muhitda o‘zbek tilida faol muloqot qilish imkoniyatining kamligi (yoki yo‘qligi) til ko‘nikmalarining amaliy mustahkamlanishiga to‘sqinlik qiladi.

O‘qitish sifatini yangi bosqichga olib chiqish uchun kompleks yechimlar sifatida, ixtisoslashgan didaktik materiallar yaratish – ya’ni, qardosh tillarning o‘ziga xosligini inobatga olgan holda, kontrastiv lingvistika tahliliga asoslangan, xato qilish ehtimoli yuqori bo‘lgan joylarga urg‘u beruvchi maxsus darsliklar, ish daftarlari va lug‘atlar yaratish; Interfaol texnologiyalarni integratsiya qilish; o‘quvchilarni til muhitiga yaqinlashtirish uchun darslarga multimedia materiallarini, ta’limiy mobil ilovalarni va masofaviy o‘qitish platformalarini

(blended learning) joriy etish; kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirish – bunda, o'qituvchilarning “O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi” bo'yicha maxsus malakasini oshirish. Ularni muloqot vaziyatlari, rolli o'yinlar, debat va bahs-munozaralar kabi kommunikativ usullardan foydalanishga o'rgatish; Madaniy integratsiyani kuchaytirish: O'zbek tilini nafaqa grammatika, balki lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rgatish, ya'ni til orqali o'zbek milliy qadriyatlari, urf-odatlari va adabiyotini targ'ib qilish usullaridan foydalanish mumkin.

Ona tili metodikasida ilg'or pedagogik texnologiyaga asoslangan dars turlari til ta'limi samaradorligini oshiribgina qolmay, uning tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Dars mashg'ulotlarini rang-barang zamonaviy texnik vositalar ishtirokida tashkil qilolgan o'qituvchi qisqa vaqtda o'quvchilarning egallagan bilimi, do'stlariga munosabati, muomala madaniyati, fikr doirasi, so'z boyligi, nutqiy salohiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Ilg'or texnologiyaga asoslangan darslar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida teng, do'stona munosabat qaror topishiga sharoit yaratadi. O'quvchi darsda o'zini erkin his qiladi, mashg'ulotlariga qiziqishi, so'z san'ati bilan shug'ullanishga, ijodga rag'batlari ortadi. Ilg'or metodist o'qituvchilarimiz dars samaradorligini oshirishning yangi-yangi vositalarini o'ylab topmoqdalar. Ularni zamonaviy o'quv-texnika vositalariga tayanib dars jarayoniga tatbiq etish usullarini ishlab chiqmoqdalar [5].

Xulosa qilib aytganda, qardosh tillarda ta'lim beriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishning samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri didaktik yondashuvlarning ilmiy asoslanganligiga bog'liqdir. Qiyosiy va kommunikativ yondashuvlarga asoslanish, o'qitish jarayonidagi interferensiya muammolarini ongli ravishda bartaraf etish, shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda til muhitini yaratish – mazkur sohadagi islohotlarning asosiy yo'nalishlari bo'lishi kerak. Bu chora-tadbirlar qardosh tilli yoshlarning davlat tilini puxta o'zlashtirishini ta'minlab, ularning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotiga faol integratsiyalashuviga mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. [K. Qosimova], S .Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi – T.: «NOSHIR», - 2009, 352 b.
2. To'xliyev, B. (2010). O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
4. Hasanov, B. I. (2016). Interfaol ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ilm-Ziyo.
5. G'ulomova, M. (2018). Ikkinchi tilni o'rgatishda og'zaki nutq malakasini rivojlantirishning dolzarb masalalari. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent.
6. To'xliyev B, Shamsiyeva M, T, Ziyodova T. O'zbek tili o'qitishmetodikasi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyotjamg'armasi nashriyoti, Toshkent: 2006. 48-b